

Dergi ana sayfası: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pausbed>

Araştırma Makalesi

Atıf Bilgisi: Alagöz, A. & Ağırman, F. (2026). Türk kültüründe felsefi düşüncenin değeri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 76, 122- 130. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1777642> / <https://izlik.org/JA62FJ54LD>

TÜRK KÜLTÜRÜNDE FELSEFİ DÜŞÜNCENİN DEĞERİ

Aysel ALAGÖZ¹, Ferhat AĞIRMAN^{2*}

¹Doktora Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, aysel_aysela@hotmail.com, <https://orcid.org/0009-0002-3862-0259>

²Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, fagirman@pau.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1553-7495>

Öz

Felsefe ve toplumu, iki farklı alan olarak görmek mümkün değildir. Aslında bunlar iç içe geçmiş ve birbirini sürekli olarak etkileyen ve şekillendiren iki farklı dinamik sistemdir. Felsefe, toplumsal yapının temelini oluşturan fikirleri sorgularken toplumların kültürel arka planını geliştiren, bilimsel faaliyetlerini de şekillendiren bir sistemdir. Bu bağlamda toplumda mevcut sınırları kaldırarak ve yeni bir bakış açısıyla kültürün bilimselleşmesini sağlayarak, bilimsel kültür araştırmacılarının değerlerini, inançlarını ve tutumlarını tanımlamada önemli bir rol oynar. Bu bakış açısıyla kültür, sosyolojik bir tavrın yanı sıra bir toplumun bilgi birikimini de gösterir. Bu birikimin keşfedilip yeniden inşa sürecine dahil edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla felsefenin rehberliğinde gerçekleşecek bu inşa, bir kültür için hayati önem taşır. Bu çalışmada, felsefenin Türk kültürünün ve toplumunun inşasındaki rolü ve değeri incelenecektir. Ayrıca, felsefenin Türk kimliği üzerindeki değeri araştırılırken, çağdaş Türk toplumunun felsefeye bakışının olumlu ve olumsuz yönleri de tartışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Türk düşüncesi, Türk kültürü, Felsefi kimlik, Bilim felsefesi, Tarih felsefesi.

THE VALUE OF PHILOSOPHICAL THOUGHT IN TURKISH CULTURE

Abstract

Philosophy and society cannot be viewed as two separate fields. In fact, they are two different dynamic systems that are intertwined and constantly influence and shape each other. Philosophy is a system that questions the ideas that form the basis of social structure while also developing the cultural background of societies and shaping their scientific activities. In this context, by removing existing boundaries in society and enabling the scientification of culture with a new perspective, it plays an important role in defining the values, beliefs, and attitudes of scientific culture researchers. From this perspective, culture reflects not only a sociological attitude but also a society's accumulated knowledge. This accumulation must be discovered and included in the reconstruction process. Therefore, this reconstruction, which will take place under the guidance of philosophy, is of vital importance for a culture. This study will examine the role and value of philosophy in the construction of Turkish culture and society. Furthermore, while investigating the value of philosophy on Turkish identity, the positive and negative aspects of contemporary Turkish society's view of philosophy will also be discussed.

Keywords: Turkish thought, Turkish culture, Philosophical identity, Philosophy of science, Philosophy of history.

* Sorumlu Yazar: Ferhat AĞIRMAN (fagirman@pau.edu.tr)

Yayımlanan makalenin telif hakkı, CC BY 4.0 lisansı kapsamında yazara aittir. Bu lisansın bir kopyasını görmek için şu adresi ziyaret ediniz: <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

1. GİRİŞ

Düşünce tarihi boyunca kendi yöntem ve kavramlarıyla gelişen felsefe disiplini, evren, varlık ve doğa gibi konular başta olmak üzere insan ve onun doğası ve değerlerini de derinlemesine incelemektedir. Aslında “evren ve onda varolan her şey ancak insan ve ona mahsus olan fenomenler sayesinde bir anlam” (Küçük, 1974, s.10) kazanmaktadır. Temelde arkhe sorusuyla başlayan felsefe, varlık ve varlığa dair problemleri ele alırken varlığın bir parçası olarak insanı da bu sistemin içerisinde çözümlemeye çalışmaktadır. Bu çözümleme birey olarak insan ve ona dair tarih, toplum, kültür gibi alanları da dikkate alarak günümüze kadar gelir. Yani felsefe insanın toplum, ahlak ve siyaset ilişkisini analiz ederek ve ona bu konularda fikirler sunarak değerlerini belirlemesine yardımcı olmaktadır. Dahası insanın varlığının gerek teorik gerek pratik yönden bilinçli olarak sorgulanması, felsefi düşünce etkinliğinin bir sonucudur (Ovacık, 2015). Çağlara göre değişiklik gösterse de bu etkinliğin içinde bulunan filozofların, yaşanan çağı, coğrafyayı ve kültürü göz önünde bulundurarak fikir ürettikleri görülmektedir. Bu fikirlerle filozoflar her toplumun kendi kültür kuşağı içinde var olduğunu ileri sürmüşlerdir. Felsefenin araştırma içeriği de bu anlamda çağlara göre farklılık göstermektedir. Örneğin Antik Çağ’da evren, doğa ve varlık sorunu ele alınırken, Aydınlanma Çağı’nda ise insan ve değer sorunlarına yönelim söz konusudur. Felsefenin çağlar arasındaki bu değişimleri dikkate alındığında şu soruların cevaplanması gerekmektedir: Toplumlar kendi düşünsel ya da felsefi kimliğini oluştururken kültür mü düşünceyi etkilemektedir yoksa tam tersi bir durum mu söz konusudur? Yani kültürün oluşmasında düşünce mi veya yaşantı mı daha aktiftir? Sorunun cevabı aranırken kültürel altyapıyla birlikte incelenmesi gereken asıl konu, birey olarak insan ve onun düşünce yapısıdır.

Öncelikle insan, inanç ve düşünce sistemine bağlı bir varlık olarak, kültürel bir varoluş kazanır. Bu yönüyle insanın çift kutuplu bir etkileşime içinde olduğu söylemek mümkündür. Çünkü o hem kültürü oluşturan temel ögedir hem de ondan etkilenen varlıktır. Dolayısıyla insan, gelenek ve göreneklerin kalıplaşmasının sonucunda, bir yandan kültürün oluşumuna katkı sağlarken diğer yandan kendi mevcudiyetini elde eder. Yani bir birey mensup olduğu milletin değerlerini belirlerken, kendi inanç ve düşünce imkanlarını kullanarak içinde yaşadığı toplumu muasır medeniyetler seviyesine yükseltebilir. Buna göre birey “bir dereceye kadar bütün insanlığı temsil” (Ağırman, 2016, s. 48) edebilir. Ayrıca bireyin sahip olduğu düşünce aynı zamanda uygarlığın bilinci olduğu için onun düşünce yapısı, uygarlık tarihinin bir özeti ve ruhu gibidir (Ülken, 2007). Tüm bu değerlerin ortaya çıkmasında en etkin rol elbette felsefi düşünceye aittir. Felsefenin ortaya çıkabilmesi için de bilim altyapılı bir bilinç ve bilgelğe ihtiyaç vardır. Çünkü felsefe, bir dünya görüşü, hayata bir bakış açısı sunan ve her anlamda temel problemlerin ortaya çıktığı ilk bilim, bilim-doğuran-bilim olarak hem toplumun hem bireyin ayrılmaz bir parçasıdır (Duralı, 2009).

İnsanın bulunduğu her yerde felsefi bir sistemden ya da düşünceden bahsetmek mümkündür. Fakat düşünce kültürünün ve bilimin topluma aktarımı için toplumun buna açık bir kültürel yapıya sahip olması gerekir. Bu sürecin işletilmediği toplumlarda felsefi bir kimlikten söz edilemez. Bundan dolayı bir toplum düşünsel açıdan varoluşsal gerçekliğini oluşturabilmesi için felsefe, bilim ve sanat gibi önemli yardımcı araçlara ihtiyaç duyar. Eğer birey veya toplum, söz konusu araçlardan mahrum kalırsa gelişip uygarlaşamaz. Günümüz Avrupa ülkelerinin gelişmişliğe ve medeniyet düzeyine ulaşmalarındaki en önemli etken söz konusu değerlere olan ilgilidir. Elbette bu gelişmişlik sadece ilgi ile değil, belirli bir bilgi birikimiyle mümkündür. Her milletin kendine özgü olan ilmi birikimi ise Süleyman Sönmez’in de ifade ettiği gibi, ancak *keşfi inşa*¹ ile elde edilebilir (Dönmez, 2015). Örneğin, Avrupa kendi felsefi inşasını yaparken sadece kendine ait kaynaklardan hareketle yapmamıştır. Gelişmesinin temelindeki etkenlerden birisi farklı çağlar ve toplumlardan edinilen bilgi birikimleridir. Nitekim Avrupa’nın henüz gelişmeye başladığı dönemde, birikim sürecini daha erken dönemlerde tamamlamış olan İslam dünyasında altın çağın yaşandığı bilinmektedir. Bunun en önemli sebebi bilime verilen değerdir. Abbasi halifelerinden Mensur’un başlattığı süreç 830 yılında Me’mûn’un kurduğu Beytülhikme ile sistemli hale

¹*Keşfi inşa*, Süleyman Sönmez’in Türk düşüncesinin anlaşılabilmesi için araştırmalara geçmişten başlayarak yapılması gerektiğini ifade ederken kullandığı kavramdır.

gelmiştir. Bağdat'ta kurulan bu ilim okulunun en önemli niteliği akademik çalışmalardır (Kaya, 1992). İslam dünyasında hızla artan bu çalışmalardan önce Latin dünyası, sonrasında ise Avrupa'nın faydalandığı inkâr edilemez bir gerçektir. Söz konusu bilimsel çalışmalarda yoğun bir felsefi arka plan bulunur. Özellikle Aristoteles'in *Organon* ve Porphyrios tarafından Aristoteles'in *Kategoriler*'i eserine giriş olarak yazılan olan *İsagoji* isimli eserler buna örnek olarak verilebilir. Bunun yanı sıra Beytülhikme'de astronomi, fizik, tıp, kimya, matematik, coğrafya gibi birçok alanda farklı eserlerin tercüme edildiği görülmektedir.

2. 2.TÜRK TOPLUMUNUN FELSEFİ DEĞERLERİ

İslam dünyasındaki söz konusu gelişmelere kayıtsız kalmayan Türk dünyası genel olarak bu sürecin merkezinde yer almıştır. Batılı toplumlardan çok daha köklü bir tarihe sahip olan Türk toplumu eski çağlardan bu yana sahip olduğu anlayışla kültür ve bilim faaliyetlerine katılmıştır. İslam dünyasından aldığı değerler ve ona kattığı değerler de ileri düzeydedir. Özellikle felsefeye yani hikmet bilgisine olan ilgisi, Ahmet Yesevi'nin eserlerinde açık bir şekilde görülmektedir (Yesevi, 2016). İslam öncesi dönem ise bu ilgi ve bilgiye gerek destanlarda gerekse yaşam tarzında rastlanmak mümkündür. Türk milletinin kazanımlarına dayanarak geliştirmiş olduğu felsefi ve bilimsel bakış açısına rağmen diğer toplumların kültürel ve felsefi altyapıları ilmi ve felsefi çalışmalarda daha popülerdir. Bunun sebebi ise bu toplumların yazılı geleneğe Türk'lerden daha fazla önem vererek kendi inşa süreçlerini tamamlamalarıdır. Ne yazık ki Türk kültür ve medeniyetinin de bilimsel ve felsefi kimliğinin açığa çıkmamasının nedeni bu alanlarda gerekli ilginin tam olarak canlandırılmamış olmasıdır.

Günümüzde arkeolojik² ve arketip³ çalışmalarının hızlanmasına bağlı olarak Türk tarihiyle ilgili keşiflerle birlikte kültür ve değer birikiminin yanı sıra özellikle Türk düşünce sistemi hakkındaki bilgiler gün yüzüne çıkmaktadır (Jung, 1969; Gürses, 2007). Ulaşılan verilerde tüm bu değerlerin kolektif düşüncenin bir ürünü olduğu görülmektedir. Bu yüzden Hilmi Ziya Ülken'in de üzerinde durduğu gibi "Türk kavimleri içerisinde doğan ve hiçbir birey tarafından yaratılmış olmayan" (Ülken, 2007, s.23). Türk düşünce yapısı değerlendirilirken, kolektif düşüncenin tamamlayıcı unsurları olarak siyasi, sosyal, kültürel, sanatsal vb. tüm içeriklerin dikkate alınması gerekmektedir. Dahası tüm bu yapıları oluşturan bireysel yaklaşımların ortaya çıkardığı kararların da unutulmaması gerekmektedir. Nihayetinde bir bireyin ilmi ya da bilimsel keşfi içinde yaşadığı toplumu ve kültürü olumlu ya da olumsuz derinden etkilemektedir. Bu bilimin toplum tarafından kabul edilmesi ise o bilginin kültürleşmesi yani kolektif bir bilince dönüşmesi demektir.

Türk düşünce tarihi sosyal, sağlık, astronomi ve pozitif bilimler gibi yoğun bir bilimsel altyapıya sahiptir. Türk düşünce sisteminin içeriğinde felsefe başta olmak üzere, tasavvuf, kelam, coğrafya, tarih, tıp, matematik gibi ilmi bilimlerin yanı sıra edebi anlamda destanlar, masallar, hikâyeler ve şiirler gibi kültürü yansıtan değerler de vardır (Fazlıoğlu, 2014). Örnek olarak İslam öncesi döneme ait ve Türk tarihinin bilinen eserleri olan Orhun Âbidelerini ve İslam'ı benimsedikten sonra Yusuf Hâs Hâcib'in 1069'da yazdığı Kutadgu Bilig, Kâşgarlı Mahmud'un 1072 yılında kaleme aldığı Dîvânü Lugâti't-Türk sözlüğü, 12.yüzyılda Edip Ahmet Yüknükî'nin yazdığı Atabet'ül-Hakayık, 13.yüzyılda Ahmed-i Yesevî'nin yazdığı Divan-ı Hikmet'i ve Korkut Ata'nın Kitâb-ı Dede Korkut adlı Türkçe eserleri kaynak gösterilebilir. Bunların yanı sıra 12. yüzyıldan itibaren Avrupa'daki ilmi ve felsefi hareketlere yön vererek birçok filozofu etkileyen Farabi (870-950), İbn-i Sina (980-1037), Harezmi (780-850), Biruni (973-1051) Hacı

² 1889 yılında Moğolistan'da Orhun Vadisi'nde keşfedilen Orhun Abideleri; 1721 yılında şimdiki Rusya da keşfedilen ve 158 adet Türkçe yazıt mezar ve kaya taşlarından oluşan Yenisey Yazıtları; Doğu Kazakistan'da 2021 yılında keşfedilen ve Batı Göktürk dönemine ait bir külliye ve yeni eserler gibi birçok keşiften bahsedilebilir.

³ Analitik psikolojinin kurucusu Carl Gustav Jung, arketip kavramını ortak bilinçdışı olarak tanımlamaktadır. Tüm insanlıkta ortak bulunan bilinçdışı, bireysel deneyimlerin ötesinde, kolektif mirasından gelen yani atalardan gelen temel izlenimleri ifade eder. Arketipler; rüyalar, masallar, mitolojik hikayeler ve dini coşkular gibi sembolik anlatılar aracılığıyla bilince yansır. Bu açıdan arketipler Jung'a göre, atalarımızdan genetik miras yoluyla aktarılan ve insanlık tarihinin tüm birikimini barındıran evrensel imgelerdir. Dolayısıyla, mitler, destanlar ve masallar ve sözlü olarak gelen her hikâye ortak bilinçdışının temel içeriğini oluşturan bu kadim arketiplerin somutlaşmış halleri olarak görülebilir.

Bektaş-ı Veli (1209-1271), Mevlâna Celaleddin-i Rûmî (1207-1273), Yunus Emre (1240-1320), Sadrettin Konevi (1207-1274) gibi birçok Türk filozof, şair ve bilim insanının Türk düşüncesinde önemi bilinmektedir (Keklik, 1996). Ayrıca günümüzde İslam öncesi Türk düşüncesi hakkında genel bilgilerin ilk çalışmalarını Ziya Gökalp ve Hilmi Ziya Ülken'nin kaleme alındığı bilinmektedir (Gökalp, 1989; Ülken, 2007). Bunun yanı sıra Türk bilim insanlarının özellikle yazılı kaynaklara dayalı çalışmalarının ve Türk düşünce sistemindeki gelişmelerin 853' te kurulan Beytül Hikme'yle birlikte ivme kazandığını belirtmekte fayda vardır.

Daha da öncesine yani M.Ö 4 ile 5 bin yıllara kadar dayanan Türk kültür ve düşünce tarihine bakıldığında;

Büyük Okyanus'tan Hazar Denizi'ne kadarki büyük coğrafya üzerinde başta Çin olmak üzere, İran, Hint, Yunan ve Roma ile çeşitli siyasî, askerî ve ticari ilişkiler içinde çok hareketli yüzyıllar yaşamış, dünya ticaretinin kalbi durumunda olan İpek Yolu'nu sürekli elde tutmuş ve emniyetini sağlamışlardır. Bu durum doğu ile batı arasındaki her türlü ilişkiyi zenginleştirmiş, ticarî ve iktisadi genişlemeye, canlılığa yol açmıştır. Bu hareketli karşılaşmaların aynı zamanda kültürel gelişmeyi hızlandırması, zengin ve orijinal bir medeniyetin doğumuna hizmet etmiş olması tabiidir. (Köseoğlu, 1990, ss.33-34).

Böylesi geniş ve zengin bir coğrafyada varlığını sürdüren Türklerin felsefi alt yapıya sahip olmamasından söz etmek, onların değerlerini yok saymakla aynı şeydir. Fakat söz konusu düşünce sistemine yeterince ilgi gösterilmemesinin nedeni daha önce de belirtildiği gibi yazılı kaynakların yetersizliğidir. Çalışmanın başında belirtildiği gibi son dönemlerde yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda Türk düşünce sisteminin gerek kültürel gerek düşünsel yapısını yansıtan birçok değer keşfedilmiştir. Bu keşiflerle birlikte Türk milletinin özellikle kahramanlık duygusu, ahlaki değerleri ve düşünce yapısını anlatan yazılı dokümanlara ulaşılmıştır. Örneğin Göktürk Kağanlığı'nın ikinci döneminde dikilmiş olan ve taşların üzerine harflerle oyularak yazılan Orhun yazıtları, yüzyıllar boyunca Türk adının, dilinin, töresinin, medeniyetinin, kültürünün, temelini oluşturmaktadır (Köseoğlu, 1990). Bütün bu tarihi, sanatsal ve dilsel içerikli bulgular Türk felsefi düşünce sisteminin de bir temeli sayılmaktadır. Burada tarih, sanat ya da dil felsefesinin yanı sıra varlık-oluş-yokoluş üzerine de fikirler bulunmaktadır (Çift & Taşağıl, 2022). Anıtlarda özellikle Tanrı-evren-insan varlığı hakkında bilgiler olduğu gibi zaman ve mekân olgusunun da açıklamaları bulunmaktadır. Yazılı kaynağa başka bir örnek olarak Saka Türkleri'ne ait kurganlar gösterilebilir. Göktürklerden de önce hatta 2500 yıl öncesi Saka Türkleri Dönemi'ne ait kurganların bulunduğu mezarların keşfiyle birlikte ahşap ve altın işlemeciliği, tekstil ürünü ve silah yapımında üstün bir yetkinliğe veya yeteneğe sahip oldukları görülmektedir. Bu bize Saka Türkleri'nin gerek bilim gerek sanat felsefesi açısından yüksek bir kültür ve medeniyet seviyesine ulaşmış olduklarını anlatmaktadır (Çift & Taşağıl, 2022). Nitekim sanat felsefesinin ele aldığı nesne, estetik değerini taşıyan insanın duygu ve düşüncelerini içeren bir yapıt olduğundan o dönem insanının değer ve estetik yapısını gösterir. Bu bağlamda elde edilen tüm tarihi buluntulardan, Türk düşünce ve felsefi değerlerine ulaşmak da mümkündür.

Bunlarla birlikte özellikle 9. asırdan 14. asrın sonlarına kadar yaşanan dönemde, İslam toplumlarında felsefe, bilim ve bu alanlarda verilen ürünlerin en üst seviyeye ulaşmasında Türk düşünürlerin rolü tartışılmaz. Türk bilim adamlarının da yoğun olarak dahil olduğu altın çağ olarak bilinen bu dönemde farklı dillerde yazılmış olan ana kaynakların, özellikle de Antik Yunan eserlerinin, tercümesiyle bu sürecin başladığı bilinmektedir. Aslına bakılırsa gerek bugün gerekse tarihte İslâm dinine ve felsefesine en çok katkı sağlayan millet Türklerdir (Keklik, 1986). İslam medeniyetinin felsefi ve bilimsel birikimin önemli bir figürü olan Türk toplumunun felsefeye ilgisi yoğundur. Dönemin kültür, ilim ve bilim hayatı bakımından çok üretken bir dönem olması, Yunan felsefesi kaynaklarına bazı başka kaynaklardaki bilgilerin eklenmesiyle farklı çalışmaların da ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır (Erdem, 2013). Dolayısıyla gerek İslam felsefesi gerekse Türk felsefesi kendi sahip olduğu değerlerle yeni çalışmalar ortaya koyarak bilimsel açıdan yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Ulaşılan bu seviye uzun bir süre topyekûn bir şekilde İslam medeniyeti kavramıyla tanımlanmaktadır. Dahası Avrupalı doğu bilimciler Türk-İslam Felsefesi yerine *Arap Filozofları*, *Arap Felsefesi*, *Arap Mantiği* şeklinde başlıklarla bunu ifade

etmektedirler. Sonraları Arap olmayan ama Müslüman olan filozofların olduğu gözlemlenirken söylemler *İslam Felsefesi*, *İslam Düşüncesi* şekline dönüştürülmüştür. Doğu dilini, kültürünü ve düşünce yapısı araştıran Avrupalı bilim insanları 20. yüzyıla kadar Türklerin İslam felsefesine olan katkılarından bahsetmek yerine, topyekûn İslam düşünürleri olarak bahsetmeye devam etmişlerdir. Bu söylemler “1898 yılında Bursalı Tahir tarafından yayınlanan Türkler’in Ulûm ve Fünûna Hizmetleri” (Keklik, 1986, s. 40) adlı incelemesi ve Türk-İslam Felsefesi alanında çalışmış olan Prof. Mehmet Ali Aynî’nin *Türk Mantıkçıları* adlı eseriyle birlikte kısmen son bulmuş ve Türklerle ilgi algı değişerek Türk düşünce yapısının ayrı bir kategoride değerlendirilmesi söz konusu olmuştur (Keklik, 1986).

İslam medeninin farklı medeniyetlerle karşılıklı etkileşim içerisine girerek yüksek medeniyet seviyesine ulaşmasında Türk filozofları ve felsefelerinin güçlü bir etkisi vardır (Uyanık, 2022). Farabi başta olmak üzere Harezmi, İbni Sina, Biruni gibi birçok Türk filozofu İslamiyet’le birlikte manevi değer kazanmış olsa da buna karşılık İslam felsefesine güçlü bir ivme sağlamıştır. Buna paralel olarak İslam dünyasının çağdaşı Batı dünyasının da bu bilimsel ve felsefi hareketliği keşfettiği görülmektedir. Orta Çağ Avrupa filozoflarının Grek felsefesinin önemli eserlerini yukarıda ifade ettiğimiz gibi Türk-İslam filozofları sayesinde elde ettiği bilinmektedir. Öyle ki Orta Çağ Skolastik Dönem’de Aristoteles ile ilgili ciddi araştırmalar yapan, Alman skolastik filozofu ve tanrıbilimcisi, Albertus Magnus (1206-1280) İbn Sina’nın Aristoteles hakkındaki yorumlarını ikinci bir kaynak olarak kullandığı bilinmektedir (Dönmez, 2007). Yine Aquinolu Thomas (1225-1274), Albertus Magnus’tan Aristoteles dersi alsa da Farabi ve İbni Sina üzerinden Aristoculuğu benimsemektedir. Dahası İbn-i Sina’nın tıp alanında yazmış olduğu *el-Kanun fi’t-Tıp* isimli eserinin 17. yüzyıla kadar Batı’da yüksek öğretim derslerinde kaynak eser olarak kullanıldığı da görülmektedir. Sadece Orta Çağ filozofları değil Batı düşünürlerinden olan Rene Descartes (1596-1650), G. Wilhelm Leibniz (1646-1716), Baruch Spinoza (1632-1677) ve Henri Bergson (1859-1941)’a kadar birçok filozofun üzerinde Türk ve İslam filozoflarının etkisi vardır. Bu etki en çok ontolojik, epistemolojik ve ahlak felsefesi alanında kendini göstermesine rağmen birçok Batı filozofu bu etkinin dayanağından asla bahsetmemektedir. Bunlardan en belirgin olanlarından modern felsefesinin kurucusu olarak kabul edilen 17. yüzyılda epistemolojik bilgiye farklı bir yön veren Descartes’ın “*cogito, ergo sum*”la elde ettiği kesin bilgi görüşüdür. Descartes kesin bilgiye ulaşmak için şüphe duyulmayan bir dayanağı bulmaya çalışırken hem Gazzali’nin yönteminden⁴ hem de İbn Sina’nın “uçan adam” düşünce deneyinden etkilendiğini görülmektedir (Keklik, 1996; Beşer, 2023). Söz konusu düşünce deneyinde İbn Sina “varlık”ın, her şeyden önce sezgiyle bilindiğini gösterirken, Descartes’tın da cogito’nun sezgiyle bilinebileceği yargısı birbirine oldukça yakındır (Aydın, 2014). Yine Mehmet Aydın’ın Fransız düşünürü Carra de Vaux’dan aktardığı, “İbn Sina’nın mantıkla ilgili görüşleri açık ve seçik olup birçok bakımdan Leibniz’in tahlillerini hatırlatmaktadır.” (Aydın, 1985, s.625) ifadeden anlaşıldığı üzere Leibniz’in de Türk ve İslam düşünürlerinden faydalandığı ama bunu belirtmediği görülmektedir. Yine Descartes’in ve çağdaşı olan T. Campanella (1568-1639)’nın savundukları varlık fikrini ispat ederken bilinçli olma durumunun zorunluluğunu Türk filozofu Şehâbeddin Sühreverdî (1154-1191)’nin *Heyâkil el-Nur* isimli kitabında bahsettiği “*şuur-benlik*” hakkındaki görüşlerden esinlendikleri bilinmektedir (Keklik, 2013). Daha önceki Batı felsefe ve bilim tarihine baktığımızda Rönesans’ın bilimsel devrime yön veren, devrimin mimarları ve öncüleri olarak bilinen Galilei Galileo (1564-1642)’nın ve N. Kopernik (1473-1543)’in gezegenlerin, Güneş merkezli sabit yörüngeler üzerinde hareket ettiği, yani dünyanın güneş etrafında döndüğü iddialarının keşfinin, 5 asır öncesinde Biruni tarafından yapıldığı bilinmektedir. Biruni dünyanın, kendi eksenini çevresinde döndüğünü ispat ettiği gibi Güneş’in hareketlerini inceleyerek mevsimlerin başlangıcını ve enlem ile boylam dairelerini güneşin yüksekliği ile ölçerek bulan ilk filozoflardandır (Çağatay, 1996).

Batı düşünce dünyasını etkileyen Türk-İslam düşünürlerinin Rönesans dönemine yoğun bir katkı sunduğunu ifade etmek mümkündür. Rönesans Döneminde bilim ve felsefe alanıyla ilgili çalışmalara bakıldığında astronomi, tıp, fizik, kimya, biyoloji, sosyal, felsefe ve insana dair yeni fikirlerin ortaya

⁴ Gazzali kesin ya da şüphesiz bilgiye ulaşmanın duyulardan bağımsız bir bilgiyle mümkün olduğunu *el-Munkız mine’d-dalâl* isimli eserinde kanıtlarken açıklamaların bir benzerini Descartes’ın *Yöntem Üzerine Düşünceler ve Meditasyonlar* adlı eserlerinde görmek mümkündür.

çıktığı bilinmektedir. Bu fikirlerle ve bilimsel faaliyetlerin temelinde Türk-İslam düşüncesinin ciddi bir katkısı olduğu görülebilir. Dahası tasavvuf düşüncesiyle ilgili çalışmaları olan Sühreverdî'nin, Ahmet Yesevî'nin, Mevlâna'nın, Yunus Emre'nin, Pir Sultan Abdal'ın fikirlerinin Batı düşünce dünyası üzerinde etkili olduğunu da söylemek mümkündür. Bunu kendi zihin dünyalarında insan felsefesi alanına dönüştüren Edmund Husserl (1859-1938), Johann Gottlieb Fichte (1762-1814) ve I.Kant (1724-1804) gibi filozofların düşüncelerinde yansımalarını görebiliriz (Uygur, 1974). Fakat tüm dünyada olduğu gibi Türk dünyası da felsefi alt yapısının bilincinde olmadığından, Batı düşüncesinin hakimiyet alanına girmiştir. Pozitivist düşünceyle beraber kendini değiştirme gayretine girişen Türk-İslam dünyası “yerli değerlerin askıya alındığı, Batı medeniyetlerinin olduğu gibi taklit edildiği” (Ağırman & Avcı, 2020, s. 306) bir sistemi kabul ederek kendi değerlerinden ödün vermek zorunda kalmıştır. Halbuki Batı dünyasının felsefi kökeni yukarıda ifade edildiği gibi Türk düşünce dünyasına ait değerlerin uzantısından başka bir şey değildir.

Avrupa'nın ya da Batının bu denli gelişmesinde Türk-İslam düşünürleri kaynaklık ederken gerek Çağdaş Türk düşünürleri gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki aydınlar hâlâ Batıya yönelerek bilime ulaşacaklarını düşünmektedirler. Avrupa'nın ileri bilim seviyesine ulaşmasındaki temel etkenleri anlayıp analiz etmeleri için Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılda başlattığı batılılaşma ve aydın yetiştirme serüveni, faydasız bir kültürel ve sosyal özentiden öteye geçemediği görülmektedir. Söz konusu özentiden karşıtı olarak Nurettin Topçu (1997), kendi milli felsefemizi oluşturmak yerine batı taklitçiliğini savunanları ağır bir dille eleştirir. Çalışmalarında basit bir özentiden öteye gidemeyenlerden “Batı taklitçiliğine teslim olan iradesizlerimiz” (s.23) diye bahseder. Yine bu yaklaşımı eleştiren yakın tarihimizin değerli akademisyenlerinden Mümtaz Turhan, *Garplılaşmanın Neresindeyiz?* isimli eserinde, batılılaşmanın kültürel ve sosyal bir değişim olmadığını savunur (Turhan,1961). Ona göre toplumsal gelişme ve ilerlemenin Batı dünyasında gerçekleştirilen bilim üzerinden olacaksa öncelikle yapılması gereken şey, batılı bilim insanlarının Yunan ve Latin kaynaklarını nasıl değerlendirdiklerini analiz ederek, kendi düşünce yapımızı geliştirmek olmalıdır (Turhan,1961). Bu bakımdan “Bizim felsefemiz nedir?” (Topçu, 1978, s. 72) araştırmasında, Topçu'nun da ifade ettiği gibi, “Batı felsefesinin taklit eden papağanların” (Topçu, 1978, s. 72) kaynaklarından değil de kendi tarih, kültür ve değerlerimizi temele alın diğer kaynaklara bakılmalıdır. Bilim insanı ne yaptığını, neyi hedeflediğini ve bu süreçte hangi sorunlarla karşı karşıya olduğunu açık bir şekilde anlamalıdır. Felsefi düşüncenin bulunduğu sosyal, kültürel ve tarihsel zemini doğru bir şekilde kavrayarak, bu alanda nasıl gelişeceği ve bu çabanın sağlayacağı katkı bilinçli eylemlerle tesis etmelidir. Söz konusu eylem alanını oluştururken hangi yöntem ve teknikleri kullanacağı konusunda açık ve bilinçli bir yaklaşım benimsenmelidir. Türk düşünce sistemi kendi felsefi yöntemlerini, teorik yaklaşımlarını ve düşünsel araçlarını açık bir şekilde belirlemesi ve teorik ve pratik alanda etkili bir düşünsel yapı oluşturmak açısından kritik olduğu için bu, felsefenin de sağlam bir temel üzerine inşa edilmesini sağlayacaktır. Böylece Türk felsefesinin kendi potansiyelini ve sınırlarını doğru bir şekilde değerlendirirken hem felsefi araştırmalarda hem de toplumda felsefi düşüncenin uygulanabilirliğinde, gerçekçi ve etkili bir yaklaşım geliştirmesi zorunlu bir gerektir. Türk felsefi değer ve kültürünü oluştururken gerek Türk filozofların gerek tüm bilinen filozofların görüşlerini toplumun ihtiyaçlarına ve beklentilerine uygun bir şekilde sınırlandırmak ve yönlendirmek zorundadır. Çünkü toplumla beraber yükselen her felsefi düşünce o topluma çağdaş medeniyet seviyesinde önemli bir dayanak sağlayabilir.

Felsefeyle yüksek bir medeniyete ulaşan her milletin temel özelliklerden birisi de eğitimi toplumun her düzeyine indirgemesidir. Kültürel değerlerin oluşumu ve toplumsal düzenin sağlanması için hayati bir öneme sahip olan felsefe, bireylerin ve toplumun daha bilinçli ve etik bir şekilde hareket etmesine katkı sağladığı gibi, mensubu olduğu devleti medeniyet seviyesine yükseltebilir. Fakat günümüz Türk toplumunda felsefenin kazandırdığı ivmeden vazgeçilmiş bir şekilde, hatta felsefeyi önemsizleştirerek “bilgin ve bilge düşünür değil, mühendis ve mütefennin otomat” (Fazlıoğlu, 2005, ss. 10-11) bireyler yetiştirme çabası, Türk insanının felsefe-bilim açısından geri kalmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla “bugün Türkiye’de üretilen felsefe kendi tarihsel zemininden ve gerçekliğinden yoksundur” (Fazlıoğlu, 2014, s. 517). Bu yoksunluktan kurtulmanın en iyi çözümü hem kendi değerlerimize sahip çıkmak hem de eğitim sistemimizi değerlerimiz çerçevesinde biçimlendirmektir. Nitekim zengin ve köklü tarihimiz

nice ünlü filozofların felsefi çalışmalarıyla dolup taşmaktadır. Maalesef “tarihsel felsefe gömülerimiz bir süreden beri gözden düşmüş, ya da unutulmuştur” (Uygur, 1974, ss.85-87). Yeniden felsefeye ilgiyi artırmak, onu hem toplumda hem de eğitim siteminde kabul edilebilir ve çekici kılmak Türk felsefesini yüceltmenin en önemli yollarıdır. Eğer Türk felsefesinin başarılı olmasını istiyorsak, felsefenin birey ve topluma indirgenerek başarısını sağlamak gereklidir (Uygur, 1974). Çünkü “Felsefe, millette irade halinde doğar ve onun tarihine istikamet verir” (Topçu, 1970, s. 11). Bu açıdan bir toplumu yücelten şey yalnızca ekonomik ve siyasal güç değildir, aynı zamanda sosyo-kültürel canlılık, değer ve üretkenlik de o toplumun yücelmesine paralellik gösterir.

Sadece siyasal ve ekonomik güçle olduğunu savunanlara tarihte kurulmuş birçok imparatorluğun yıkılışı örnek olarak gösterilebilir. Örneğin Osmanlı'nın en parlak dönemi olan 1440'lı yıllarda, Batı dünyası da kendine yeni bir yön tayin etmektedir. Özellikle Rönesansla birlikte bilimsel ve teknolojik atılımların zeminini oluşturan matbaa, batı devlet ve toplumlarında yoğun bir şekilde kullanılmaya başlandığı halde Osmanlı Devlet ve toplumunda bu icada karşı yeterli duyarlılığın oluşmadığı görülmektedir. Bu tavrın, toplumda ufuk açıcı bilgilerin ve bilimsel çalışmaların yayılmasına engel olduğu bilinmektedir. 1729 yılında ilk matbaa kurulmuş olsa da aradan geçen yaklaşık 400 yıllık bir zaman diliminde Avrupa'da milyonlarca kitap basanımı gerçekleştirilerek toplumsal bir bilinçlenme tesis edilirken, Osmanlı toplumunun el yazmasına mahkûm edildiği görülmektedir. Bugünkü bakış açısıyla değerlendirecek Osmanlı devleti bir taraftan yüksek bir medeniyet seviyesine ulaşırken diğer taraftan farkında olmadığı hızlı bir çöküşün eşiğindeydi. Bütün bunların neticesinde sadece ekonomik ve siyasi güç ile bir toplum ya da devlet yücelmez, aynı zamanda sosyo-kültürel alana ya da topluma ve bireye yayılan bilimsel bilgi de devletin yücelmesi ve muasır medeniyeye yükselmesine önemli bir katkı sağlar.

3. SONUÇ

Türk felsefesi, kendi tarihi ve kültürel bağlamını göz önünde bulundurarak, düşünsel derinliğini ve entelektüel kalitesini keşfedip korumalı ve sürekli olarak kendini yenilemelidir. Bunların gerçekleşmesi için ilk olarak, Türk düşünce tarihi araştırmacılarının da bahsettiği gibi, Türk felsefesini Batı düşünce sistemi ve kavramsal yapısı içinde çözümleyerek yeniden değerlendirmek gerekmektedir. İkincisi, Batı'nın kendi değerleri ile yorumladığı Türk-İslam değerlerine sahip çıkmak ve son olarak eğitimimizin tüm alanlarında nasıl Kopernik'in, Descartes'in, Kant'ın felsefi düşüncelerinde derinlemesine bahsediliyorsa, onların ilham kaynağı olan Farabi'nin, İbn-i Sina'nın, Hoca Ahmed Yesevi'nin ve Harezmi'nin gibi Türk filozoflarından da derinlemesine bahsetmek gereklidir. Aslında varlık alanımızı kendi filozoflarımız ve onların ürettiği kavramlarla anlama ve yorumlamaya çalıştığımızda kendi felsefi kimliğimizi kazanabiliriz. Kimliğimizin katkılarını öğrenerek ve onlara eklenen bilgileri değerlendirerek kendi düşünsel varlığımızı her alanda yüceltebiliriz. Felsefi değerimizi öncelikle kendi filozoflarımızı temele alarak oluşturmamızdır. Bu yaparken de filozoflarımızın bilgi edindiği ve onların etkilediği kaynaklara yönelerek bu değerlerin çerçevesini şekillendirmeliyiz. Bunun için de yapılması gereken en önemli şeylerden biri Türk düşünürlerinin orijinal eserleri, modern Türkçeye çevrilerek anlaşılır düzeye getirilmelidir. Ayrıca bu eserler Batı felsefesindeki benzer düşünürlerle karşılaştırılarak, evrensel felsefe tarihindeki yerleri daha belirgin hale getirilmelidir.

Teşekkür

Bu çalışma kapsamında teşekkür edilmesi gereken herhangi bir kişi veya kurum bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması ve Etik Beyanı

Makalede herhangi bir çıkar çatışmasının bulunmadığını yazarlar beyan eder. Yapılan çalışma yayınlanmış bilimsel kaynaklara dayanarak hazırlandığı için etik kurulu onayına gerek duyulmamıştır. Fakat araştırma ve yayın etik ilkelerine uygun davranılmıştır.

Finansman

Bu çalışmada herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Veri Erişilebilirliği Beyanı

Bu çalışmada tarihsel perspektife uygun bir araştırma yöntemi izlenmiş, mevcut değerlendirmelerdeki eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.

Yapay Zekâ Beyanı

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zekâ araçlarından sadece literatür tarama amacıyla yararlanılmıştır. Önerilen literatür yeniden gözden geçirilerek titizlikle ele alınmıştır. Çalışmanın bilimsel çıkarımları ve ortaya koyduğu yaklaşımın sorumluluğu yazarlara aittir.

Yazarların Katkıları

Aysel Alagöz: Araştırmanın metinleştirilmesi, veri analizi ve taslağın oluşturulması. Ferhat Ağırman: Metodolojik ve kavramsal değerlendirme, makalenin gözden geçirilmesi ve düzenlenmesi.. Her iki yazar da makalenin son halini okuyarak onaylamıştır.

Orcid

Aysel Alagöz: <https://orcid.org/0009-0002-3862-0259>

Ferhat Ağırman: <https://orcid.org/0000-0003-1553-7495>

KAYNAKÇA

- Ağırman, F., & Avcı, E. (2020). Yerlilik düşüncesi temelinde Said Halim Paşa, Kemal Tahir ve Tarık Buğra'nın değerlendirilmesi. İçinde A. Öz (Haz.), *Tarık Buğra kitabı: Hatırlayıp yeniden bulmak* (ss. 306–320). Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Ağırman, F. (2016). Türk düşüncesinde siyasal bakımdan birey mutluluğu. İçinde A. O. Akalan (Haz.), *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongre Bildirileri* (Cilt 5, ss. 47–53).
- Aydın, M. (1985). *Türklerin Felsefe Kültürüne Katkıları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Aydın, M. S. (2014). Türklerde Felsefe. H. G. Topdemir (Haz.), *Türk Düşünce Tarihi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Beşer, A. S. (2023). Gazzali Descartes'ın Felsefesine Etki Etmiş Midir? *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 19, 60-79. <https://doi.org/10.55256/temasa.1251610>
- Çağatay, N. (1996). Türklerin Tarihteki Yeri ve Millî Özellikleri. *Erdem*, 8(23), 503- 528. <https://izlik.org/JA45BJ89TX>
- Çift, P. & Taşağıl, A. (2022). *İslamiyet Öncesi Türkler*, Yeditepe Yayınları.
- Dönmez, S. (2015). *Keşfedilmeyi Bekleyen Medeniyet: Felsefenin Batı Dışı Referanslarına Eleştirel BirKatkı*, Karahan Kitapevi.
- Dönmez, S. (2007). Albertus Magnus ve Bir Bilim Olarak Etik. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 7(1), 27-44. <https://izlik.org/JA39NN52LJ>
- Duralı, Ş. T. (2009). *Felsefe-Bilim Nedir?* Dergâh Yayınları.
- Erdem, G. (2013). İslam Kültür Tarihinin İlk İlimler Akademisi Beytül-Hikme. *Dini Araştırmalar*, 16(42 (17-06-2013), 57-77. <https://izlik.org/JA65RL44ZR>
- Fazlıoğlu, İ. (2005). Türk Felsefe-Bilim Tarihi'nin Seyir Defteri (Bir Önsöz). *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 18, 1-57. <https://izlik.org/JA63CH97BZ>
- Fazlıoğlu, İ. (2014). *Kendini Aramak*, Papersense Yayınları.
- Gökalp, Z. (1989). *Türk Medeniyeti Tarihi*, Toker Yayınları.
- Gökalp, Z. (1992). *Türk Ahlakı*, Toker Yayınları.
- Gürses, İ. (2007). Jung'cu Arketip Teorisi Bağlamında Tasavvufi Öykülerin Değerlendirilmesi: Sîmurg Örneği. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(1), 77-96. <https://izlik.org/JA28PK54AG>
- Jung, C. G. (1969). *The archetypes and the collective unconscious* (R. F. C. Hull, Trans.; 2nd ed., Vol. 9, Part 1). Princeton University Press.
- Kaya, M. (1992). Beytülhikme. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/beytulhikme>

- Keklik, N. (2013). Türk-İslam Filozoflarının Avrupa Filozoflarına Etkileri Konusunda Yeni Örnekler. *Felsefe Arkivi*, 26. <https://izlik.org/JA36PY45YT>
- Keklik, N. (1996). *Türk-İslam felsefesi açısından felsefenin ilkeleri* (2. bs.). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Keklik, N. (1898). *Türkler ve Felsefe*, Fatih Yayınevi.
- Köseoğlu, N. (1990). *Türk Dünyası Tarihi ve Türk medeniyeti Üzerine Düşünceler*, Ötüken.
- Küçük, H. (1974). *Mukayeseli İslam ve Batı Felsefelerinde Sistematik Problemler*, Dersaadet Yayınevi.
- Ovacık, Z. (2015). Türkiye’de Yerli Bir Felsefe Yapmanın İmkânı Olarak Nurettin Topçu, *Genç Kalemler Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 85-86.
- Topçu, N. (1978). *Yarınki Türkiye*, Dergâh Yayınları.
- Topçu, N. (1970). *Kültür ve Medeniyet*, Hareket Yayınları.
- Topçu, N. (1997). *Türkiye’nin Maarif Davası*, Dergâh Yayınları.
- Turhan, M. (1961). *Garblılaşmanın Neresindeyiz?* Bâbîâli Yayınevi.
- Uyanık, M. (2022). Türk Düşüncesi: Türkçe Düşünmek ve Türk Felsefesi. *Ihlamur Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 14(120) ss.6-10.
- Uygur, M. (1974). *100 Soruda Türk Felsefesinin Boyutları*, Gerçek Yayınevi.
- Ülken, H.Z. (2007). *Türk Tefekkürü Tarihi*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.